

**ДА ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ,
ПАРЭМІЯЛОГІІ, МОЎНАЙ АФАРЫСТЫКІ Ё КАНТЭКСЦЕ
ЕЎРАПЕЙСКІХ МОЎ І КУЛЬТУР**

Іваноў Яўген Яўгенавіч

загадчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі ўстановы
адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

(г. Магілёў, Беларусь)

ivanov_ee@msu.by

Петрушэўская Юлія Анагольеўна

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт

імя А.А. Куляшова”; магістр філалагічных навук

(г. Магілёў, Беларусь)

petrushevskaja@msu.by

У артыкуле разглядаюцца актуальныя праблемы параўнальна-супастаўляльнага і гістарычна-этымалагічнага вывучэння фразеалогіі, парэміялогіі, моўнай афарыстыкі беларускай мовы і іншых славянскіх і неславянскіх моў у тэарэтычным і прыкладным (лексікаграфічным) аспектах.

Адным з найбольш актуальных напрамкаў у беларускім і замежным мовазнаўстве пры вывучэнні фразеалогіі, парэміялогіі, моўнай афарыстыкі на працягу ўжо некалькіх дзесяцігодзяў застаюцца параўнальна-супастаўляльныя і гістарычна-этымалагічныя даследаванні. Так, яшчэ ў 1980-х гг. Міжнародным камітэтам славістаў было прынята рашэнне аб неабходнасці даследавання славянскай фразеалогіі ў параўнальна-супастаўляльным аспекце і складання “славянска-славянскіх і славянска-неславянскіх” фразеалагічных слоўнікаў. Трэба канстатаваць, што

параўнальна-супастаўляльныя і гістарычна-этымалагічныя даследаванні беларускай фразеалогіі, парэміялогіі, моўнай афарыстыкі яшчэ значна адстаюць ад адпаведных даследаванняў іншых славянскіх моў (найперш, рускай, польскай, чэшскай і інш.) як у метадалагічным аспекце (толькі адзінкавыя даследаванні прысвечаны праблемам параўнальнай фразеалогіі, няма асобных манаграфічных прац па фразеалагічнай этымалогіі), так і ў фактычным плане (мала двухмоўных фразеалагічных і парэміялагічных слоўнікаў, у існуючых этымалагічных слоўніках фразеалагізмаў і прыказак апісваецца вельмі мала адзнак і г. д.).

На беларускай мове існуе ўсяго адна праца, спецыяльна прысвечаная параўнальна-супастаўляльнай фразеалогіі – гэта дапаможнік “Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі” (2013) М. А. Даніловіча, Т. П. Фундатар, І. К. Цівунчык. Перакладных фразеалагічных слоўнікаў усяго некалькі: адзін беларуска-польскі – “*Słownik frazeologiczny białorusko-polski*” (Warszawa, 2000) А. С. Аксамітава, М. Чурак, чатыры руска-беларускіх – “*Русско-белорусский фразеологический словарь: для средней школы*” (1991) А. А. Кісялёва і “*Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем*” (1991) З. Санько, “*Русско-белорусский, белорусско-русский словарь фразеологизмов: более 2000 русских идиом и их белорусских эквивалентов*” (2012), “*Русско-белорусский словарь сравнений*” (2018) Т. В. Валодзінай і В. М. Макіенкі, адзін беларуска-англійскі – “*Англа-беларускі слоўнік фразеалагізмаў параўнальнага тыпу*” (1984) Л. Д. Корсак, Л. С. Марціновіч, некалькі дыферэнцыяваных даведнікаў – “*Англа-беларускі слоўнік саматычных фразеалагізмаў, беларуска-англійскі слоўнік саматычных фразеалагізмаў*” (2010) Л. У. Кулік, В. А. Ляшчынскай, “*Беларуска-англійскі ідэаграфічны слоўнік фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай: больш за 550 беларускіх і 500 англійскіх фразеалагізмаў*” (2014) В. А. Арцёмавай і інш. Прыказкі ў супастаўляльнай парэміяграфіі апісваюцца (акрамя згаданага малага руска-беларускага даведніка З. Санько) толькі ў полілінгвальных даведніках – “*Proverbia et dicta: шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў*” (1993) пад рэдакцыяй Н. А. Ганчаровай і г. д. Двухмоўных слоўнікаў крылатых слоў і моўных афарызмаў няма. З замежных выданняў варта адзначыць “*Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями)*” (2000) М. Ю. Котавай, дзе прадстаўлены беларускія прыказкі.

Такім чынам, перакладных беларуска-іншамоўных слоўнікаў устойлівых выразаў і прыказак вельмі мала, мовы параўнання ў слоўніках абмяжоўваюцца толькі рускай, польскай, англійскай (без уліку полілінгвальных даведнікаў), некаторых відаў слоўнікаў увогуле няма.

Гэта значна абмяжоўвае параўнальна-супастаўляльны даследаванні фразеалогіі, парэміялогіі, моўнай афарыстыкі беларускай і іншых моў (даследчык вымушаны адначасова з міжмоўным параўнаннем укладаць адпаведны беларуска-іншамоўны слоўнік, як гэта рабілі В. А. Арцёмава, Л. У Кулік і інш.), стварае значныя цяжкасці пры перакладзе ўстойлівых выказаў, прыказак, моўных афарызмаў з іншых моў на беларускую мову (і наадварот), што вядзе да памылак і недакладнага перакладу.

У сваю чаргу, адсутнасць фактычнага матэрыялу іншамоўных адпаведнікаў, эквівалентаў і лакун беларускіх устойлівых выказаў негатыўна адбіваецца на гістарычна-этымалагічным вывучэнні беларускай фразеалогіі і парэміялогіі. У “Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў” (2004) і “Этымалагічным слоўніку прыказак” (2014), падрыхтаваных аўтарытэтным беларускім фразеологам і парэміёлагам І. Я. Лепешавым, асноўная ўвага надаецца тлумачэнню ўнутранай формы ўстойлівых выказаў, іх іншамоўныя адпаведнікі падаюцца мала і непаслядоўна, у выніку чаго сустракаецца шмат недакладных вызначэнняў паходжання і крыніц фразеалагізмаў і прыказак. Так, выраз *дойная карова* акрэслены ў этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў (2004) як “выраз з празрыстай унутранай формай” і кваліфікаваны як “калька з нямецкай мовы (*melkende Kuh*)” (стар. 122). Аднак на самой справе гэты выраз зафіксаваны ўпершыню ў англійскай мове ў 1601 г. (*milch cow*), у пераносным сэнсе ўпершыню з’явіўся ў французскай мове (*vache à lait*), а шырока ўжываецца ў еўрапейскіх мовах (у тым ліку і ў нямецкай) стаў пасля яго выкарыстання французскім драматургам Ж.-Б. Мальерам (1622–1673) у надзвычай папулярных у свой час камедыях “*Le bourgeois gentilhomme*” (1670, acte III, scène 4: *Cet homme-là fait de vous une vache à lait*) і “*Le malade imaginaire*” (1673, acte I, scène 2). Або таксама: прыказка *Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (лепей)* вызначаецца ў этымалагічным слоўніку прыказак (2014) І. Я. Лепешава як “ўласна беларуская”, што “склалася ў выніку сінекдахічнага пераносу (назва часткі ўжываецца ў значэнні цэлага: галава чалавек)” і ўжываецца ў выпадках, “калі лічаць, што лепш параіцца з кім-небудзь, чым рашча справу аднаму” (стар. 18). Аднак, паводле існуючых іншамоўных парэміяграфічных крыніц гэта прыказка ўжываецца яшчэ ў шмат якіх мовах, напрыклад, рускай – *Одна голова хорошо, а две лучше*, украінскай – *Одна голова добре, а дві ще краще*, англійскай – *Two heads are better than one* (літ. “*Дзве галавы лепш, чым адна*”), французскай – *Deux têtes valent mieux qu’une* (літ. “*Дзве галавы лепш, чым адна*”) і г. д. (зразумела, што “ўласна беларуская прыказка” не магла трапіць адразу ў столькі розных моў) [15]. Прыклады такой недарэчнай этымалагізацыі можна

доўжыць бясконца, асабліва ў выпадках, калі вызначаецца паходжанне фразеалагізмаў ці прыказак [16], [17].

Адсутнасць іншамоўна-беларускіх і беларуска-іншамоўных фразеалагічных і парэміялагічных слоўнікаў вядзе да перабольшвання нацыянальнага кампанента ў беларускай фразеалогіі і парэміялогіі. Такое перабольшванне, у сваю чаргу, вядзе да таго, што ў падручнікі і дапаможнікі па беларускай мове як замежнай трапляюць устойлівыя выразы, якія падаюцца як уласна беларускія, але на самой справе з'яўляюцца або даслоўнымі аналагамі іншамоўных, або інтэрнацыянальнымі адзінкамі. Тое ж можна казаць і пра падручнікі па беларускай мове як роднай для сярэдняй школы і вышэйшых навучальных устаноў. Сапраўды ж уласна беларускіх фразеалагізмаў і прыказак у школьных падручніках змяшчаюцца толькі адзінкі [19].

На самой справе, фразеалагічная і парэміялагічная падсістэмы беларускай мовы, як і любой іншай мовы, нягледзячы на ўсю моўную і экстралінгвістычную спецыфіку, у вялікай ступені складаюцца з запазычаных і інтэрнацыянальных элементаў (што пераканаўча прадэманстравана ў матэрыяле рускай мовы праф. В. М. Макіенка ў сваіх працах па этымалогіі рускіх фразеалагізмаў і прыказак). Фонд фразеалагічных і парэміялагічных адзінак беларускай мовы з'яўляецца часткай агульнаеўрапейскага фонду фразеалагізмаў і прыказак.

І, нарэшце, адсутнасць перакладных фразеалагічных, парэміялагічных, афарыстычных слоўнікаў, а таксама адсутнасць ці недакладнасць тлумачэння паходжання і іншамоўных крыніц агульных з іншымі мовамі (запазычаных, інтэрнацыянальных, універсальных) фразеалагізмаў, парэмій, моўных афарызмаў часта з'яўляецца адной з прычын іх ужывання ў памылковай форме, з неўласцівым ім зместам, недарэчнай стылістычнай афарбоўкай і г.д.

Такім чынам, вызначэнне межаў іншамоўнага (агульнага з іншымі мовамі) і спецыфічнага (уласна беларускага) у складзе фразеалагічных, парэміялагічных, афарыстычных адзінак беларускай мовы, дакладнае на гэтай падставе гістарычна-этымалагічная іх кваліфікацыя, а таксама іх апісанне з моўна-нарматыўнага пункту гледжання – актуальныя праблемы сучаснага беларускага мовазнаўства [5].

У перыяд з 2001 па 2020 гг. мовазнаўцамі МДУ імя А. А. Куляшова былі даследаваны ў параўнальна-супастаўляльным плане фразеалагічныя, парэміялагічныя і крылатыя адзінкі беларускай мовы і шэрагу славянскіх і неславянскіх моў (рускай, польскай, англійскай, нямецкай і інш.), што адлюстравана ў серыі супастаўляльных, перакладных, тлумачальных (з іншамоўнай зонай) слоўніках [1], [3], [4], [6], [7], [8], [9], [11], [12], [13], [14], [18]. Метадалагічныя распрацоўкі [2], [10] будуць працягнуты

падчас выканання навукова-даследчай работы “Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхронічны і дыяхранічны аспекты)” ў межах Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2021–2025 гг.

Спіс літаратуры

1. Дубасава, І. С. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / І. С. Дубасава, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў [і інш.] ; пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2009. – 240 с.

2. Зверева, Ю. С. Сравнительная типология фразеологии английского и белорусского языков (актуальность, методология, перспективы исследования) / Ю. С. Зверева, Е. Е. Иванов, А. Н. Шестернева // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – 2015 : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – С. 164–168.

3. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2007. – 242 с.

4. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский словарь пословиц = Руска-беларускі слоўнік прыказак : 777 пословиц русского языка, свыше 5000 белорусских паремиологических эквивалентов и соответствий : в 2 ч. / Е. Е. Иванов. – Могилёв : Брама, 2001. – Ч. 1. – 144 с. ; Ч. 2. – 164 с.

5. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // XV Міжнародны з’езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г. : тэз. дакл. : у 2 т. / рэдкал.: А. А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2013а. – Т. 1 : Мовазнаўства. – С. 322–323.

6. Іванова, С. Ф. Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 192 с.

7. Іваноў, Я. Я. Афарыстыка мовы мастацкага твора (паэма Якуба Коласа “Новая зямля”): лексікаграфічны аспект / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 84 с.

8. Іваноў, Я. Я. Беларуская-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch / Я. Я. Іваноў, Н. К. Раманава. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 108 с.

9. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.

10. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэкście (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // Славянская фразеалогія в синхронии и диахронии. – 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.

11. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя

А. А. Куляшова, 2004. – Ч. 1 : З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. – 136 с.

12. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік / С. В. Вецідзіктаў, І. Л. Даниленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, В. В. Чэх. – Могилёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – Ч. 2 : З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. – 208 с.

13. Лепта біблейскай мудрасці : біблейскія крылатыя выражэнні і афорызмы на руском, англійском, беларуском, немецком, словацком і украінском языках / Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжыновіч, М. С. Гутовская, Е. Е. Іванов, В. М. Мокиенко. – Могилёў : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2014. – 208 с.

14. Лепта біблейскай мудрасці: руско-славянскі словарь біблейскіх выражэнняў і афорызмаў з адпаведнасцямі ў германскіх, романскіх, армянскім і грузынскім языках : в 2 т. / З. К. Адамія [і др.] ; пад ред. Е. Е. Іванова [і др.]. – Могилёў : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1. – 334 с. ; Т. 2. – 308 с.

15. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Адна галава добра, а дзве лепш* / Ю. А. Петрушэўская // Вестник МГЛУ Серия 1, Филология. – 2015. – № 5 (78). – С. 84–96.

16. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *З вялікага грому малы дождж* / Ю. А. Петрушэўская // Роднае слова. – 2016. – № 1. – С. 44–47

17. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Хто мажа, той і едзе* / Ю. А. Петрушэўская // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. А, Гуманитарныя навукі. – 2016. – № 2. – С. 138–144

18. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы : беларуска-іншамоўны слоўнік : больш за 950 беларускіх, каля 8600 іншамоўных прыказак / Ю. А. Петрушэўская. – Могилёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2020. – 316 с.

19. Пятрова, Н. П. Фразеалагізмы з нацыянальна-культурнай семантыкай у школьных падручніках па беларускай мове // Веснік Мазырскага дзярж. пед. ун-та. – 2013. – № 1. – С. 127–132.